

Andreu Castells

[5] «L'ECO DE SABADELL»⁶³

L'editor i l'impressor era Magí Ribera i el director va ser el seu fill Ramon Ribera Llovet que ja hem trobat en altres afers periodístics.

L'aparició de **L'Eco de Sabadell** sembla com un toc d'alerta a l'opinió per donar a entendre que la tipografia Ribera no estava morta i que es veien amb cor de fer aparèixer un diari. Fa com l'efecte d'una crida a qui pogués interessar, especialment a la gent del **Diari de Sabadell** que tenien dificultats amb la «seva impremta» que havien muntat expressament i que, tanmateix, a no tardar gaire, farien cap a la impremta dels Ribera.

La propaganda impresa en el primer i en el segon número deia: **Defensor dels interessos morals i materials de la ciutat. Publicarà interessant fulletí. Informació gràfica. Notícies locals i generals. Correspondència de varies poblacions. Revista musical. Secció literària. Cròniques Sportives, &.&..»**

En el primer número exposen que no són «partidistes», que no volen fer-se «un escambell per a treure-n profits personals»⁶⁴. Feren pocs números i no tingueren temps de complir cap de les promeses inicials.

El redactor més conspicu és Rubek, personatge d'Ibsen, pseudònim que amaga Francesc Armengol Burguès, que signa «Dillucidari»⁶⁵, secció diària que defensa la posició pedagògica de Max Bembo⁶⁶, ajudat per un altre idíl·lic pseudònim amb Raul Yaus, i aireja problemes locals. El periòdic posa en evidència el malestar entre els funcionaris municipals, els errors dels consellers, els serveis públics deficients... Alguns col·laboradors són J. Borrell

63. Publicat a **Avui**, 8.VIII.1976, corregit.

64. «Començant».

65. Francesc Armengol i Burguès: **L'Eco de Sabadell**, **Avui**, 24.IX.1976.

66. A la mateixa referència anterior s'escriu que cap membre de la redacció «era partidari de les doctrines pedagògiques del professor Max Bembo, tampoc no era partidari de la seva tutela, suposant que hi tingués participació».

Salàs, Josep Maria Sorjús, Josep Clerch Daunis... Va aconseguir una col·laboració de l'artista Joaquim Torres García que va contra «els esfumats, el detall nimi, certes suavitats de llum, i coses aixís»⁶⁷.

FITXA TÉCNICA

Títol: «L'Eco de Sabadell».

Subtítol: «Diari d'avisos i notícies».

Temps de publicació: Any I, número 1, dimarts primer d'abril de 1913 - número 16, dijous 17 d'abril de 1913; encara que només es publicaren quinze números, perquè a l'exemplar que numeren amb el 10 li correspon el número 9.

Redacció, administració i impremta: Carrer Dr. Puig, 34, Tipografia Ribera.

Format: 390 x 290 mm. quatre pàgines.

Preu: Una pesseta al mes a Sabadell i tres i mitja el trimestre a fora, número solt cinc cèntims.

67. 3.IV.1913.

Ed. Sabadell

L'ECO de SABADELL

DIARI D'AVISOS i NOTICIES

Director: **Antoni M. Gual** i **Joan Costa**
 Director: **Dr. Josep M. Gual** i **Dr. Joan Costa**
 Redacció: **Plaça de Sant Jaume, 4**
 La impremta: **El Diarista**

Dijous 3 d'Abril de 1929
 Any I. Núm. 1.

J. MARCET-Dentista
 CARRER DE GRACIA, num. 20. SABADELL
 Nova instal·lació de **RIGIX A** - Fotografies dels seus malalts i dentals
 Dentades sense dolor, dents de moda, còncaves i ròn, proteccions, punts, reparacions sense dolor, curats dels canals sense extracció, orificacions, empastes i plomacions.

Electricitat L'Eclair Rambla, 163
Josep GUMBERT
 Instal·lacions de gran luxe
 Reparacions de totes classes Telèfons, 462 i 281
 Taller i magatzem: Carrer d'En Sallars, 2.

Fotografía Vilatobá
 Calderón, núm. 36
 SABADELL

Studebakers

DIARI DEL VESPRE

Presentem-vos

Nosaltres som els únics fabricants de cotxes de l'Espanya que tenim un taller de reparacions i manteniment propi. Els cotxes Studebaker són els únics que tenen un taller de reparacions i manteniment propi. Els cotxes Studebaker són els únics que tenen un taller de reparacions i manteniment propi.

Els cotxes Studebaker són els únics que tenen un taller de reparacions i manteniment propi. Els cotxes Studebaker són els únics que tenen un taller de reparacions i manteniment propi. Els cotxes Studebaker són els únics que tenen un taller de reparacions i manteniment propi.

Els cotxes Studebaker són els únics que tenen un taller de reparacions i manteniment propi. Els cotxes Studebaker són els únics que tenen un taller de reparacions i manteniment propi. Els cotxes Studebaker són els únics que tenen un taller de reparacions i manteniment propi.

Els cotxes Studebaker són els únics que tenen un taller de reparacions i manteniment propi. Els cotxes Studebaker són els únics que tenen un taller de reparacions i manteniment propi. Els cotxes Studebaker són els únics que tenen un taller de reparacions i manteniment propi.

Les primeres pàgines de **L'Eco de Sabadell** i **d'Studebaker**, un curiós diari publicitari redactat en català. A la part inferior hi tenim, amb una caricatura del dibuixant Josep Sanllehi Alsina (San), publicada a **La Veu de Sabadell** el 21.II.1925, Joan Costa i Deu, el deixeble avantatjat del Dr. Sardà i Salvany, actiu secretari de la Lliga Regionalista i de l'Acadèmia Catòlica, corresponsal sabadellenc de **La Veu de Catalunya**, conseller econòmic de la cantant frívola Raquel Meller i director del teatre Eldorado, de Barcelona. Va ser director dels periòdics locals **Catalunya** (1905-1904); **La Veu de Sabadell** (1924-1929) i **Sabadell-Ciutat** (1929), els dos darrers en franca i obstinada oposició a la Dictadura de Primo de Rivera.

El perquè de La Veu

L'aparició de **La Veu de Sabadell** va representar un retret, a nivell del partit de la **Lliga Regionalista**, al «seu» **Diari de Sabadell**, molt intel·lectualitzat, però només sota el punt de vista del **Cor de Santa Rita**; molt catalanista, però amb escassíssimes crítiques contra la dictadura de Primo de Rivera, de la qual va rebre poques amonestacions.

Aquesta crítica subreptícia que es presentia entre els assidus de la Lliga va ser detectada i radicalitzada per un home de gran empena periodística, Joan Costa i Deu, que acabava de posar a punt corresponsalies de **La Veu de Catalunya** per tot Catalunya. Així va ser molt fàcil a Costa i Deu muntar un nou periòdic a Sabadell que, amb una certa combinació amb **La Veu de Catalunya**, podria donar la rèplica al **Diari de Sabadell**, al **Trabal**, al Joan Oliver i a l'Armand Obiols, agitadors de l'esmentat quotidià que, per entendre'ns, eren més del **Centre Català** que de la **Lliga**, contràriament a Costa i Deu, més de la **Lliga** que del **Centre Català**.

I de retop, aquesta quasi facècia d'un home com Costa i Deu, absorbit per les tasques en el si de **La Veu de Catalunya**, va provocar no sols malesstar als pupistes locals —els membres del partit únic format per pura lla-goteria al Dictador— sinó al govern civil i a la capitania general; per tant els escarments, les pàgines mutilades per la censura, les multes governatives, caigueren sobre **La Veu de Sabadell**, fins que la suprimiren d'un cop de sabre.

Costa i Deu va anar a les clares. Al **Comencem**, l'editorial primer de **La Veu** es diu: «**És necessari d'afirmar que fruïm d'una absoluta independèn-**

68. Publicat a **Avui**, 26.IX.1976.

cia. Independència significa mantes vegades nullitat d'opinió, hipòcrita manera d'actuar, falaç desenrotllament en la missió que es duu a terme. En el present cas no es mixtifica l'adjectiu». I al mateix primer número ratifica, en manxeta: «Aquest diari gaudeix d'absoluta independència i no percebeix subvenció de cap entitat oficial».

Els planys del Diari de Sabadell

Tal com hem esmentat pot comprendre's que el **Diari de Sabadell** degué sentir-se ferit i per mitjà de Francesc Trabal, l'ídol màxim de la intel·lectualitat avançada de Sabadell, en aquest cas a sou dels ultradretans de la Lliga, va adscriure a **La Veü** posicions polítiques suspectes i, fins i tot, el seu pare, Vicenç Trabal, digne procurador de tribunals, divulgava, a cau d'orella, les mateixes maledicències. Costa i Deu, el 15 de desembre de 1924, va fer replicar a l'escriptor i al procurador que «no s'amaga de dir la nostra filiació falsa i que no admetem de cap manera». I potser el que coïa més als paladins del **Diari** era que **La Veü** estava forjada per quatre «pigmeus curts de talla»⁶⁹ els quals, però, entrenats per Costa i Deu feren meravelles. Alguns d'aquests pigmeus es reunien a casa d'un pròcer lliguer, en Joan Llonch i Salas, amb una biblioteca fabulosa, begudes i cigars, en unes reunions que es coneixien com «els dillunsos de cal Llonch». Eren Joan Sallarès Castells, Joan Matas, Joan Puig Pujol i Joan Arús, els quals es lamentaven «que els germans nostres s'empenyin a ésser fills d'altra mare»⁷⁰.

Les rèpliques contra la Dictadura

«Un dia —diu l'editorial del 5 de desembre de 1924—, els llibres que contenien els pensaments dels homes, varen desaparèixer com per encant». En «**El martiri de la nostra cultura**», amb el text molt censurat pel govern militar, incideixen, el 28 d'agost de 1925, en la història de «**l'abatiment del cervell català**» i el «**plan general de estudis**». El caricaturista Grapa —un futur sindicalista molt radical— en un dibuix que publica el 12 de desembre de 1924, figurant un enganxa-cartells que fixa el de **La Veü** entremig de «bandos», fa constar la llegenda: «**Mira, encara hi ha qui té veü!**».

La Veü tampoc deixava respirar l'Ajuntament de Sabadell. Sobre enderrocaments d'edificis històric-culturals, mal endèmic, que sense remei ha arribat fins als nostres dies, li engega una filípica magistral: «**Sempre he sostingut la teoria** —escriu el 5 de desembre de 1924 un articulista que signa «P»— **de que és més difícil construir que enderrocar. (Aquesta teoria l'he sostentada sense fer cap esforç mental). Amb més o menys temps, amb un picot fet funcionar més o menys destrament,estic segur de que arribaria a enderrocar qualque edifici, però el que sí puc assegurar és que amb tot el temps de duració de la meva vida, no arribaria a construir-ne cap, per més que fes ús de totes les eines modernes hagudes i per haver...**

69. Y. Z. Dia 13.II.1925.

70. Ibid.

Que malparli la ignorància és un mal acceptable, sense deixar de preocupar el seu goriment. Però que malparlin i que mantinguin una equivocada opinió els que demà haurien d'ésser jutjats com a còmplices... no és comprensible ni demostra en qui de tal forma obra, capacitat per ostentar d'una o altra forma pervingut, el càrrec d'administrador de la cosa pública».

I sobretot **La Veu de Sabadell** silenciava la majoria d'actes de la Dictadura. Els seus redactors no entrevistaren cap vegada a l'alcalde, no destil·laren elogis quan va fer un mercadal cobert, no feren cap alegroi quan la Cinteta Rompa va rebre un comunicat que adjectivava de «reial» el santuari de la Salut⁷¹ i quan Primo de Rivera va ordenar **manu militari** el gran homenatge nacional del 13 d'octubre de 1928, per commemorar la seva exaltació al poder, els periodistes de **La Veu** s'entossudiren a parlar **in extenso** del bisbe Morgades i això que la premsa havia estat requerida per inflar al màxim l'apoteosi «no omitiendo sacar fotografías que perfeccionen la comprobación»; això va provocar, quan l'assistència del públic era escassa, que es preparassin inhàbils muntatges fotogràfics que omplien de gent les places buides de pobles i ciutats, estratagema que tothom veia de lluny.

El cert candor de La Veu

Només **La Veu**, com a perfecte diari de la dreta, va ratificar alguns afers grats a l'Administració. S'hi seguien doctes disquisicions que no feien mal a ningú, es parlava de l'excursionisme «intelligent» i sobretot se celebraven les commemoracions religioses, l'Any Sant, l'advent, el Rober de Sant Vicenç de Paül. La defensa de tot aquest panorama ben sovint corria a càrrec de Joan B. Turull, un descendent d'aquell «rico catalán» que entrava a les cambres règies de la reina Isabel com si fos a casa seva.

Entre les apologies i atacs que va perpetrar Turull hi tenim la rebentada del llibre de Marian Burguès, **Sabadell del meu record**⁷², publicat el 1929, un llibre molt irreverent amb l'església catòlica del segle passat i amb el Poder, un llibre que és el millor dels publicats per sabadellencs. Posició turullista tanmateix correcta d'acord amb la seva mentalitat, que retopa amb la seguida pel periòdic **Sabadell**, de la cadena «azul», que en els darrers moments de la seva existència pública, per mitjà de lliuraments setmanals, aquest llibre satíric, ateu, obrerista recalitrant, republicà, etc.

«No podem amagar la nostra adversió vers el feixisme»

De tota manera Costa i Deu anava llavorant la tomba de **La Veu**. A darrera hora, amb motiu d'una visita de les joventuts feixistes italianes a Barcelona, dirigides pels fills de Benito Mussolini, Lluís Jordà va rebre l'encàrrec formal de posar en evidència el feixisme i contradir-lo fortament. La feina la va fer en un editorial titulat: «**Camises negres a Barcelona**», publicat el 16 de setembre de 1929 i els punts de contacte entre el feixisme i les teories que implantava el Dictador a les nostres escoles, hi eren molt evidents perquè l'esperit castrense hi era imposat per sobre de l'esperit cultural i la gimnàstica va ser reemplaçada per l'ensenyament militar amb fusells de fusta. Va ser aleshores que va aparèixer aquest article, el qual més que atacar els feixistes el que feia era atacar aquest ensenyament

71. Així ho deja l'arxiver Mn. Ernest Mateu: «L'Ajuntament no va rebre cap R.O. sobre aquest particular. Tot va ser un afer entre la Cinteta i alguna dama de la cort».

72. 28.VIII.1929.

para-militar dirigit als infants. «No podem amagar —deia— la nostra aversió vers el feixisme, però no podem amagar tampoc la nostra simpatia vers aquella jovenalla inconscient als quals s'ha arribat a fer creure que en el dia de demà han d'ésser els àrbitres de la sort d'Itàlia —o, potser, de la sort del món—. Si tot el món no es preocupa d'altra cosa, actualment, que de preparar el camí de la pau, perquè, a Itàlia —signatària d'aquell famós pacte Kellogg— es prepara la joventut per a la guerra?».

La suspensió no va fer-se esperar. Governador i capità general posaren fi a **La Veu de Sabadell**. El darrer número que hem vist és el del 19 de setembre de 1929. El dia 21 en una reunió dels responsables de **La Veu** es va acordar de suspendre-la definitivament i, en una darrera facècia, recomanada per Costa i Deu, va decidir-se, secretament, un secret que tothom sabia, fer aparèixer un nou periòdic amb les mateixes característiques que **La Veu**, que seria **Sabadell-Ciutat**.

JOAN COSTA I DEU

(Sabadell, 1883-Gènova, 1938)

El seu nom complet és Joan Costajussà i Deu i és cosí germà de l'historiador local Miquel Carreras Costajussà, que, com ell, tenia els orígens familiars a Sentmenat. Educat a l'Escola Pia i per Fèlix Sardà i Salvany, l'autor d'«El liberalismo es pecado», d'infant va manifestar unes extraordinàries aficions literàries. Llegia tot el que li queia a les mans i, encara que amb pocs estudis, les llargues hores nocturnes dedicades a la lectura l'acabaren de formar.

—Tinc ganes d'escriure molt —deia als seus amics— i publicar als diaris.

A setze anys ja no va esperar més. Es va presentar a mossèn Jacint Verdaguer, aleshores beneficiat de la parròquia de Betlem, de Barcelona, i va recitar-li, de correguda, un fragment de L'Atlàntida. Així Costa i Deu va ingressar correuer de Betlem i redactor de La Creu del Montseny, que dirigia el gran líric, setmanari que va aparèixer el 19 de març de 1899 i que, si bé va ser de curta durada, va possibilitar a Costa i Deu, en contacte amb la joventut més foguejada de l'època (Eugeni d'Ors, Jaume Bofill i Mates, Joan Oller i Rabassa i Pompeu Crehuet), els ànims suficients per fundar a Sabadell el quinzenal Catalunya, l'òrgan de la secció de propaganda de la Lliga Regionalista, que va dirigir fins al novembre de 1907.

Costa i Deu escrivia al Diari de Sabadell i va ser el corresponsal sabadellenc de La Veu de Catalunya, fins que Prat de la Riba, a la vista de la justesa de la informació que trametia Costa el va cridar prop del seu

secretariat i a la redacció de La Veu de Catalunya, de la qual arribarà a ser redactor en cap. També el va empènyer Francesc Cambó perquè en una època que la Lliga Regionalista realitzava una intensa campanya política Costa i Deu va fer una descripció d'un discurs d'aquest líder tan completa que el propi Cambó el va cridar:

—El felicito per la seva informació —li va dir el gran polític, que com se sap era un home eixut de paraules i molt escàs d'elogis—. Aquesta vegada m'ha agradat més la seva ressenya que el que vaig dir, perquè vostè hi ha posat el que faltava i ha esporgat el que hi sobrava.

Costa i Deu havia triomfat. Aleshores va llançar-se a la vida una mica fàcil. Va ser conseller econòmic de la cantant Raquel Meller i va arribar a ser el director d'Eldorado, teatre de varietats, i ja sabem què volen dir tots aquests càrrecs.

Era estimat pels periodistes i en una època de màximes tensions polítiques malgrat ser el representant d'un partit de centre-dreta com era la Lliga Catalana va arribar a la presidència de l'Associació de Periodistes de Barcelona, on va editar els «Annals del Periodisme».

A partir del 28 de juny de 1935 La Veu de Catalunya va començar a publicar uns articles de Costa i Deu, sota el comú denominador de «Les memòries d'un periodista». El darrer d'aquests articles va aparèixer —sortien cada divendres— el 17 de juliol de 1936. Feren impacte i encara avui dia algú se'n recorda, com Tarín Iglesias que el considera «uno de los más grandes periodistas políticos que han existido en la prensa catalana. En La Veu de Catalunya... publicaba unos desenfadados comentarios con los que se podrían componer una de las más importantes historias políticas de la época republicana»⁷³.

A Sabadell, en l'atuïment polític de la Dictadura, va crear la Biblioteca Sabadellenca i els Nostres Goigs. En col·laboració amb Modest Sabaté va donar a l'estampa el llibre «La nit del 6 d'octubre a Barcelona» (1935). El 1936 va exiliar-se a Gènova, on va publicar llibres i articles sobre la nostra guerra civil.

FITXA TÉCNICA

Títol: «La Veu de Sabadell».

Subtítol: «Diari del vespre».

Temps de publicació: Núm. 1, 1.XII.1924 -
núm. 1399 19.IX.1929.

Redacció i administració: Rambla, 28; a
partir del 2.XI.1925 al carrer Dr. Puig, 34.

Impremta: Tallers Gràfics Hostench, de
Sabadell, a partir del 27 de desembre
de 1924 a Sucr. de J. Comas, Rambla,

81, i a partir del 15 de juliol de 1925 a la impremta Ribera, carrer Dr. Puig, 34.

Format: 490 x 350 mm., quatre pàgines.

Preu: Dues pessetes al mes a Sabadell i número solt deu cèntims.

Cos de redacció i col·laboradors: Lluís Jordà, Josep Rosell, Joan Montllor Pujal, Miquel Crusafont Pairó, Joan Matas, Grapa, Joan Arús, Mn. Josep Cardona, Eduard Rifà, Lluís Papell, Salvi Duval, Agustí Grau, Melcior Font...

73. Fernando Barangó-Solís: **Joan Costa i Deu, un periodista barcelonés (La Vanguardia, 8.III.1974)**. També es parla, entre altres llocs, de Costa i Deu, a **La Veu de Sabadell** (per Joan Matas, 21.II.1925) i a l'**Anuari Sabadellenc 1929**, pp. 59-64.

Aquest periòdic va ser editat per l'agència sabadellenca, regentada per Jacint Martí, de l'empresa **Studebaker Corporation**, d'Indiana, «**per a commemorar amb una monjoia la introducció de més de cinquanta cotxes d'aquesta marca a la nostra ciutat**». Malgrat el seu caràcter publicitari i correspondre a una indústria multinacional, aquest periòdic es feia pràcticament i es pensava a Sabadell. Hi veiem la ploma de Joan Sallarès Castells i els dibuixos de Gustau Vila, àlies Grapa, encara que també hi trobem quelcom del novel·lista barceloní Just Cabot, de **La Publicitat** i de **L'Esport Català**.

També, com tots els seus col·legues, **Studebaker** passa les forques caudines de la Dictadura i cada exemplar porta la menció: «**El text d'aquest número ha estat sotmès a la prèvia censura governativa**».

Hi ha dades curioses, com que el primer automòbil de Sabadell, que era del fabricant Plàcid Marcet, data del 1898. Heus aquí el seu testimoni: «**Era de la marca francesa Darrac, d'un cilindre, el qual talment semblava el dipòsit d'un molinet de moldre cafè. La seva encesa era promoguda per mitjà d'una bateria de piles i el carburador era d'una forma tan rara que m'impossibilitava del tot poder-lo descriure. La potència era incomprensible, perquè tan prompte una petita pedra l'aturava com el mateix sotrac de tan mínim obstacle el llançava a marxes rapidíssimes. La carrosseria, d'un color vermell, es composava de quatre places ben justes, i els «faros» anaven per mitjà de petroli**».

També **Studebaker** ens informa que des de l'agost de 1922 foren venuts 53 cotxes, 4 dels quals els va comprar el fabricant A. Ramoneda, 3 l'inventor Ferran Casablanques Planell, 3 Jaume Casademunt, 2 els tintorers Successors de Fills de J. Buxó, 2 el funerari Sadurní Guiteres, i 2 cada un dels fabricants següents: Laureà Tamburini, Isidre Morera Voltà, Silvestre Romeu Voltà i l'Anònima Marcet. Els altres cotxes foren venuts d'un a un.

FITXA TÈCNICA

Títol: «Studebaker».

Subtítol: «Diari del vespre».

Temps de publicació: Núm. 1, dilluns
6.VII.1925 - núm. 6, dissabte, 11.VII.1925.

Redacció i administració: Tres Creus,
152-162.

Impremta: Sucr. de J. Comas, Rambla, 81,
Sabadell.

Format: 500 x 350 mm. 4 pp.

Preus: Es regalava al capdamunt de la
Rambla i a la redacció.

El 15 de juliol de 1925 la **Revista de Sabadell** esmentava que aquest diari havia «comensat a publicar-se» i el dia 17 del mateix mes va notificar: «Se'ns prega que fem públic que des d'avui deixa de publicar-se el periòdic **Diari de Sabadell del Comerç i de la Indústria**.

No hem vist cap exemplar d'aquesta publicació, que pogué tenir tres o quatre dies de vida. Ens temem que degué ser una estratagema de la impremta Ribera, per si prenia, i que, com **L'Eco de Sabadell**, va fer figa.

74. Publicat a **Avui**, 3.X.1976.

75. Id.

El 21 de setembre de 1929, en la reunió en la qual es va determinar no continuar editant el periòdic **La Veu de Sabadell**, Costa i Deu va proposar, per compensar aquesta pèrdua i per veure si aconseguien distreure les autoritats, editar un diari amb un altre nom. Va ser el **Sabadell-Ciutat**, de curtíssima vida, ja que només va durar dos dies perquè governació i capitania general veieren, tot seguit, els antecedents ideològics d'aquest periòdic.

Les característiques de **Sabadell-Ciutat** són exactament les mateixes del darrer **La Veu de Sabadell** i va publicar-se els dies 23 i 24 de setembre de 1929.

En la salutació del primer exemplar es diu: «**Déu vos guard, ciutadans! Som gent de pau i gent de casa que venim a treballar al costat vostre en aquest modern aspecte de la vida que es coneix amb el nom de periodisme. La nostra actuació és de sobres coneguda de tothom. No som desconeguts i això ens relleva de formular avui el nostre ideari i d'exterioritzar el nostre programa que hem procurat calcar tan fidelment com hem sabut del paternal Decàleg, ple tot ell d'amor i d'esperances**».

«**De sobte —escriu Lluís Jordá, a l'editorial del darrer número— de l'altra banda del pis, ve un flabioleig que té una ferma tremolor; un refilar persistent, intens, fervorós. Un refilar d'ocell lliure, que plora, o riu, o ama. Tots alcen el cap i es miren uns als altres amb curiositat sorprenedora. Ningú no pregunta. Ningú no parla**».

Però les màximes autoritats del nostre país no estaven d'orgues i **Sabadell-Ciutat** ja no va sortir mai més.

76. Ibid. 28.XI.1976.

Ideologia

En l'ambient intel·lectual i polític sabadellenc corren diverses versions que, més o menys, convergeixen a epigrafiar **La Ciutat** com el diari catòlic de les dretes, dels senyors Esteve i el de contingut més similar a **El Matí**.

Nosaltres, que ens agrada precisar una mica més, direm que, tanmateix, **La Ciutat** no era pas de la mateixa corda que **El Matí**. Aquí a Sabadell, sota proposició de mossèn Lluís Carreras, aleshores conciliari d'Acció Catòlica, va formar-se, precisament, una delegació d'**Amics d'El Matí**. Aquesta associació, que comptava entre els seus rengles homes com Eduard Abelló i Viver, Manuel Buxeda Garí-Montllor i Salvador Sabater Oliver, estava molt més a la dreta que els organitzadors de **La Ciutat**. El mateix Sabater era el secretari de la CEDA local, cosa que indica amb molta claredat la mentalitat del grup o de part dels seus components⁷⁸.

Per precisar la ideologia de **La Ciutat**, disposem de les confidències d'un dels seus creadors, Joan Llonch Salas, que a vegades signava Fèlix. Aleshores Llonch era el secretari de la **Lliga de Catalunya**, càrrec que, tan-

77. Ibid. 13.III.1977. Molt censurat amb poca visió històrica.

78. Per altra banda, per precisar comparativament, tindrem que a Sabadell els diaris de la dreta escrits en català posseeixen la següent gamma política:

A l'esquerra de la dreta hi tenim **Lo Catalanista**, **Acció Catalana** i **Diari de Sabadell**. La ideologia d'aquest grup és la del **Centre Català**, encara que existeixen profundes comunitats amb la **Lliga** i amb **Acció Catòlica**. Però sempre els dirigents d'aquests diaris, principalment els del **Diari de Sabadell**, miraran l'esdevenidor i acceptaran la col·laboració

mateix, ja precisava una mentalització més oberta que la del grup del cedista Salvador Sabater. Com ens va informar Joan Llonch, sigui que el **Diari de Sabadell** tendia massa cap a l'esquerra, una plèiade de gent europeïsta de la qual formava part junt amb Ventura Brutau, Joaquim Garriga, Josep Maria Sampere Gorina, Arnau Izard Llonch i Ramon Picart Felip, emprengueren la missió de llançar a la palestra pública un informatiu més equànime i més d'acord amb les seves creences religioses i amb la seva manera de ser. «**La nostra missió, va especificar-nos Joan Llonch, va ser cercar un director amb prestigi intel·lectual i aquest va ser Manuel de Montoliu, que no sols va dirigir La Ciutat sinó que va formar una sèrie de joves afeccionats al periodisme com Ramon Arqué Costajussà, Jaume Calvó Casanovas, i també jo mateix. Montoliu feia, molt sovint, el «davantal» de La Ciutat, a vegades també el redactava un servidor.**

Una altra revalidació de l'esmentat el tenim en el fet que la ultradreta sabadellenca va sentir-se ferida per les postures democràtiques de **La Ciutat** i va començar a escampar que llançarien a la llum un periòdic per combatre-la. Segons uns s'anomenaria **La Nau**, segons altres tindria el títol més adient de **La Nit**. L'aparició estava prevista pel mes de maig de 1932, però va fallar i no en va sortir ni un exemplar. D'acord amb **El Poble**, periòdic de les esquerres, en la seva edició del 9 d'abril de 1932, **La Nau o La Nit** havia d'aparèixer perquè «**els reaccionaris que estan malcontents de La Ciutat... necessiten estímuls de combat de la manera frenètica i irreflexiva de tots els extremistes, sobretot dels extremistes de dreta que no poden mostrar cap ideal elevat ni cap doctrina que signifiqui evolució.**

L'arrencada

En el primer número de **La Ciutat** la redacció reafirma el que hem esbossat, encara que hi presideix una manxeta «de respecte» atribuïda al Dr. Sardà: «**Un periòdic ben pensat, i ben escrit, és a la vegada bandera pels bons, llaç d'unió entre ells, nucli per a l'acció, ressort per a fer-la eficaç i contundent damunt l'enemic.**

En el programa explícit ratifiquen que **La Ciutat «defensarà, dintre de la República, els principis bàsics de la civilització en els ordres religiosos,**

de tots els catalanistes, fins i tot la dels republicans federals. Aquesta tendència, de l'esquerra de la dreta amb la República, va radicalitzar-se encara que sense sortir massa dels cànons de la burgesia benpensant, malgrat que alguns dels principals col·laboradors es «**tindrien per menys catòlics que abans.**

Al centre de la dreta hi tenim **La Ciutat**. Els seus protagonistes, aleshores, en relació als més immobilistes del carrer de Sant Joan, es tenien per l'esquerra europeïsta catòlica.

L'extrema dreta pot quedar representada per la **Gazeta del Valles**, diari «catalanista» afecte a les teories ultramuntanes del Dr. Sardà i Salvany, els dirigents de la qual, molt irreconciliables, en aquests moments esdevingueren reforç d'**El Mati**.

polític i social». Amb Torras i Bages repeteixen incansablement «**que Catalunya o serà cristiana o no serà**».

Quant a adscripció política de facció, encara que assegurin que no formen en «**cap dels partits polítics organitzats a la nostra terra**», es nota que **La Ciutat** es troba molt a prop de la **Lliga**. Escriuen: «**Volem la restauració de totes les valors de la personalitat històrica de Catalunya seguint el programa lluminós que va llegar a les generacions futures el Seny Ordenador de la nostra terra, l'immortal Prat de la Riba**».

Quant a l'ordre social s'oposen en ferm «**al principi funest de la lluita de classes proclamat pel socialisme i les doctrines d'ell engendrades. Norma i guia de la nostra actuació en aquest terreny serà l'encíclica «Rerum novarum» de Lleó XIII i el magnífic complement que li ha donat Pius XI en la seva encíclica «Quadragesimo Anno**».

Defensa de l'Església

La Ciutat va estar al servei de l'Església Catòlica. Davant de l'escola única de la República va defensar l'escola confessional. Alçaren la veu quan, a principis del 1932, va ser treta la creu de les escoles, dels tribunals de justícia, dels cementiris...⁷⁹. «**L'article més denigrant de la llei de secularització de cementiris** —s'exclama el 29 de març de 1932— **és el que obliga els catòlics a expressar, per escrit, la seva voluntat d'ésser enterrats religiosament**». Consideren que la llibertat religiosa proclamada per la República pot molt bé presentar-se com una persecució sistemàtica contra els catòlics. «**Si algú té necessitat** —escriuen⁸⁰—, **aquí de clamar per aquesta llibertat no són pas els lliurepensadors —els que no tenen religió— sinó els catòlics, que han hagut de suportar, amb dolor i amb vergonya —i encara el que vindrà!— tot un seguit de decrets que atempten contra la llibertat d'associació, contra la llibertat d'impremta, de manifestació, d'ensenyament i àdhuc, contra la mateixa llibertat de lliure pensament, sempre que aquesta llibertat —que no es regateja ni als més rojos— hagin volgut exercir-la els catòlics**». També precisen l'abast de la llibertat de consciència: «**Una democràcia és dictadura** —diu el Dr. Lluís Carreras— **quan imposa la força del nombre per damunt del dret objectiu. Aquest és el cas de la dictadura laïcista: vol imposar la seva fe laica a través de fórmules parlamentàries i aspira a canviar el sentit de la mateixa Església**»⁸¹.

Hi hagueren ensurts: s'enquitrانaren i es destruïren les capelletes de carrer, es profanaren les creus de terme⁸², es pintaren amb quítrà façanes

79. **La Ciutat**. 3.III.1932. *L'esperit és lliure* (editorial).

80. *Ibid.* 3.III.1932. Joan Arús: **Defensors de la llibertat religiosa?**

81. *Ibid.* 28.III.1933. **Enfront de la dictadura laica. La llibertat de les consciències.**

82. *Ibid.* 6.IX.1932 i 18.III.1933.

de cases de personatges notables de la dreta i a les voreres de davant de les esglésies s'hi va escriure: «**La religió és l'opi del poble**»⁸³. També es va suprimir la Festa dels Reis. **La Ciutat** havia de protestar per tot això. Per aquesta darrera eliminació Lluís Carreras va donar testimoni que l'any 1933 aquesta festivitats havia estat, malgrat ser «**profanada pel babeig laïcista en la nostra ciutat**», «**més triomfant que mai**»⁸⁴.

Tres no significatius i un vot de confiança

Els homes de **La Ciutat** tingueren tres negatives de molta significació socio-política que avalua llurs conviccions. Són: **Hitler, no! Rússia, no! i CNT, no!**

No donen el **placet** al Tercer Reich per haver extirpat d'Alemanya el comunisme, el socialisme i els sindicats obrers —que, de fet, són els fantasmes temuts per **La Ciutat**—, perquè al mateix temps ha hitleritzat les acadèmies científiques, les universitats i els centres literaris. «**Episodi sensacional d'aquesta etapa** —expliquen el primer de juliol de 1933⁸⁵— **és la persecució dels jueus en tots els camps de la vida nacional**». «**El camí emprès —continuen— no té terme concebible, per tal com el nacional-socialisme aspira a hitleritzar el pensament i la voluntat, l'art i la ciència, la religió i l'ànima mateixa de tots els súbdits del Reich**».

La URSS, per als homes de **La Ciutat**, és un dels «**flagells apocalíptics**»⁸⁶. La pretesa reforma agrària patrocinada per les esquerres de la segona República la consideren com la introducció del «sovietisme»⁸⁷, i preveient la futura campanya que emprendran les dretes contra la Generalitat de Catalunya i el plet dels contractes de conreu, es lamenten que Catalunya «**que no està, en general, afectada del flagell dels latifundis i de les terres abandonades**», sigui «**el pretext d'aquest assaig de socialització de la propietat agrícola**». Tanmateix **La Ciutat** esdevingué activista i a principis de l'any 1933 va donar suport al moviment **Acció anticomunista** per combatre els diputats marxistes del parlament català⁸⁸.

Davant de la conducta intransigent de la CNT, els homes de **La Ciutat** reaccionaren acostant-se sensiblement als líders sindicalistes catalans que empenien una marxa divergent dels sindicats dominats per la FAI. I amb aquesta posició **La Ciutat** restituïa una manxeta, reproduint un text de Lleó XIII, que havia publicat set mesos abans: «**La qüestió social és de tal naturalesa que si no s'acut a la religió i a l'Església, és impossible de trobar**

83. *Ibid.* 2.VII.1933.

84. *Ibid.* 6.I.1933.

85. *Ibid.* 1.VII.1933. L'estat-monstre. Editorial.

86. *Ibid.* **Pornografia i comunisme**. Editorial. (Possiblement redactat per Joan Llonch i Salas).

87. *Ibid.* 19.III.1932.

88. *Ibid.* 18.I.1933.

mai una solució eficaç»⁸⁹. Aquest acostament sindicalista és testimoniats pel número de **La Ciutat** datat el 5 d'abril de 1933, en el qual, a més de reproduir una editorial de **Solidaridad Obrera** que es carrega la burgesia catalana perquè «no les interessa la patria, ni grande ni pequeña, sino su dinero, su rapiña» així com la «seva» bandera, recensionen una conferència que Josep Moix, president del Sindicat Unió de l'Art Tèxtil, i futur president del PSUC, va pronunciar a l'Ateneu Polytechnicum, de Barcelona. «Si sentiu parlar un sindicalista de parla castellana i un sindicalista català que no estigui, naturalment, influït pels extremistes no catalans —fan dir a Moix—, us adonareu tot seguit de l'existència de dos temperaments oposats. En els mítings de propaganda sindicalista, els oradors parlen posseïts d'una fúria pròpia d'energúmens... Les organitzacions obreres estan desfetes. Els obrers no fan cas dels dirigents. Volen fer una revolució i no tenen autoritat per a sostenir una vaga».

Trobem aquesta convergència vers el sindicalisme català molt vàlida i constructiva, ja que intentava provocar una certa entesa que procurés una etapa de política patronal-sindical positiva, com ho demostren, per exemple, els contactes de la burgesia de la Lliga via **La Ciutat**, principalment els portats a terme per Joan Llonch i Salas, tant a nivell públic com privat, amb Josep Moix. Aquesta política de la burgesia testimoniada per **La Ciutat** no la veiem carregada de suspicàcies ni de segones intencions. És la política d'uns homes —sindicalistes i burgesos— que conviuen en la mateixa població —Sabadell— i que procuraven, tots plegats, portar el carro del progrés socio-econòmic endavant. Política que és, tanmateix, contrària a alguna tendència actual, com la que fomenten certs grups de la burgesia catalana promocionant informacions sobre la **CNT**, no precisament per afavorir la primera entitat sindical d'abans de la guerra, sinó per fer la contra, o especialment, sobre les **CC.OO.** un papus que fa molt d'efecte.

Defensa de la Lliga

Sabadell era plaça forta de l'**Esquerra Republicana de Catalunya** —tenia el suport de la **Federació Local de Sindicats**— i la **Lliga** no hi tenia res a fer. Per aquest motiu, malgrat que va poder-se comptar per primera vegada amb el vot femení, tant en les eleccions per a diputats a Corts del novembre de 1933 com a la consulta per a les eleccions municipals del gener de 1934, a Sabadell la victòria fou per a les esquerres, comptant que el triomf, a quasi tot Espanya, va ser per a les dretes que les formaven els radicals i la **CEDA**.

En aquesta ocasió els homes de **La Ciutat** es veieren obligats a defensar la **Lliga Catalana** —en l'editorial del 30 de gener de 1934— dels atacs de les esquerres que presenten el partit de Francesc Cambó «en una acti-

89. Ibid. 9.IX.1932.

tud de franca traïció, orientada a desacreditar l'autonomia i a preparar l'ambient per a demanar un dia pròxim la intervenció del Govern de Madrid per treure de les mans dels partits d'esquerra el règim d'autonomia implantat a Catalunya». Els dirigents de **La Ciutat** es defensaren i resistiren «amb esperit estoic l'acusació que ens llancen [les esquerres] d'ésser detractors de l'Estatut, per tal com no ens pot fer cap impressió una calúmnia formulada per uns homes que han fet quelcom més greu que bescantar de paraula l'Estatut. Ells no han pogut ésser els seus detractors perquè han estat els seus sabotejadors».

Final de La Ciutat

Donem la paraula a Joan Llonch: «Des de la seva aparició **La Ciutat** va anar prenent cos i força. A les dretes europees de Sabadell els mancava un periòdic d'aquest tipus. Tiràvem un milenar d'exemplars i els veníem tots. No fèiem com els de **Vertical**, periòdic dels sindicats, que donaven exemplars als obrers a la sortida de les fàbriques, fossin o no afiliats a la Federació Local. Davant d'aquest panorama era lògic que el **Diari de Sabadell** se'n ressentís i comencés a declinar ràpidament. Tant entre el director i el cos de redacció, com entre l'element econòmic hi havia malesstar. Les nostres converses amb els del **Diari** començaren el mateix any 1932 i va arribar un moment en què ens l'oferiren en safata».

Segons el darrer número de **La Ciutat**, 31 de gener de 1934, el **Diari de Sabadell** a partir de la integració a la seva plantilla de l'equip de **La Ciutat** «es publicarà amb el mateix contingut ideològic de **La Ciutat**»⁹⁰. Per altra part l'equip absorbent sacrifica el títol del seu periòdic «perquè s'ha sentit en el deure de retre un homenatge a l'obra de cultura i ciutadania representada pel títol de **Diari de Sabadell** pel qual han passat algunes generacions dels nostres escriptors locals, que han donat dies de glòria a la cultura i a la política catalana. El nostre ideari nacionalista i religiós, seguirà, doncs, com abans, inspirant-se en l'alt mestratge dels grans catalans que sempre han estat la nostra guia: Prat de la Riba i Torras i Bages».

90. Ibid. 31.I.1934. Als nostres lectors.

L'EQUIP DE LA CIUTAT

Seria caure en una imperdonable manca de veracitat adscriure el desenvolupament de La Ciutat a la direcció de Manuel de Montoliu i de Togores, tarragoní, expert en metamorfosis polítiques i amb un cabal molt important d'estudis de filosofia i lletres, sobretot de filologia romànica, i amb un inventari de diverses càtedres internacionals on ensenyava literatura hispànica. Montoliu, com hem esmentat, va ser cridat per la joventut europeïsta de la Lliga de Catalunya per tal que els ensinistrés en la manera de fer un bon diari, i es pot dir que hi va reeixir.

L'equip sabadellenc que va posar-se a les ordres de Montoliu va ser, com hem dit, Jaume Calvó i Casanovas, Ramon Arqué i Costajussà i Joan Llonch i Salas. Excepte els dos primers, que eren dos intel·lectuals que no tenien feina i que quedaren a La Ciutat com a funcionaris, es pot dir que Joan Llonch i Salas, per les seves dots de comandament, pel seu lliurament total a aquestes tasques periodístiques, va ser l'ànima de La Ciutat⁹¹.

Joan Llonch i Salas (Sabadell, 9.II.1902-14.XI.1976) era fill i nét d'industrials tèxtils i parent, en grau menor, de Francesc Pi i Margall, l'estada del qual, quan venia a Sabadell, era compartida entre la casa dels Llonch i la dels Sanmiquel. Als anys vint, Llonch va ser el propulsor de moltes de les tasques de l'Acadèmia de Belles Arts, ajudant a la realització dels Almanacs de les Arts dels anys 1924 i 1925, en els quals quedà palesa la potència intel·lectual i artística dels ciutadans de Sabadell. Va ser el fautor d'unes tertúlies conegudes pels «dillunsus de cal Llonch» on es reunien una sèrie d'intel·lectuals eclèctics que, al marge de llurs conceptes religiosos (catòlics o protestants) o polítics (lliguers, federals o de l'Esquerra), miraven de cercar sortides genèriques a problemes de tots els ordres. Joan Llonch era el cap de l'oficina política i el secretari del districte de la Lliga Catalana i va formar part de comissions mixtes per tal de solucionar problemes laborals i pactar amb el moviment obrer. Perduda la guerra, Joan Llonch va retornar a Sabadell. No va voler cap càrrec polític i va centrar la seva activitat en el camp econòmic, sense oblidar, però, els amics exiliats que havien format part de les seves tertúlies i menys Sarrà Serravinyals, el conseller de Cultura durant la guerra, aleshores un enemic públic. Va formar part del consell d'administració del Banc de Sabadell, del qual fou nomenat president l'any 1976 i es pot dir que per mitjà d'aquests càrrecs contribuï amb més eficàcia al que ja havia estat realitzant com a franc tirador: la promoció de diverses tasques culturals, principalment al Museu d'Història i al Museu d'Art de Sabadell. Darrerament, Llonch estava molt trist en veure que les forces procedents de la Lliga Catalana no acabaven d'unir-se i havia tramès lletres als diversos sectors separats intimant-los a la unitat i a la concòrdia. Acceptà adherir-se al Partit Liberal de Catalunya, encara que havia refusat qualsevol càrrec.

91. Dit per Mossèn Ernest Mateu.

Després de la guerra, Ramon Arqué i Costajussà va ser dels creadors de la Fundació Bosch i Cardellach i Jaume Calvó i Casanovas va ser director de Tribuna, diari de la noche, portavoz del Movimiento Nacional-sindicalista, més tard, de la Delegación Local de Prensa y Propaganda (8.IV.1939-29.VII.1939 i 11.I.1940-29.II.1940), periòdic suspès pel governador civil. Posteriorment, Calvó va ser director del trisetmanal Sabadell, editat per la Delegación de Prensa y Propaganda de FET y de las JONS (13.I.1945-5.XII.1946).

També va acusar el canvi de règim la mentalitat de Montoliu que de retorn a Barcelona va emetre la versió del mal que havien fet a Catalunya les doctrines de Prat de la Riba i de Francesc Cambó. Un dels seus textos més curiosos és un article amb el qual va voler assassinar la literatura catalana per tal de fecundar les creacions en castellà, cosa que representaria, segons els seus precisos mots, «sobre todo, la aurora del nuevo día, que en lugar de brillar únicamente en las tierras de lengua catalana surgió en otros horizontes para iluminar el vasto mundo por el que se extendía la lengua imperial de la España grande y una. Así pues, no fue ocaso, sino aurora; no fue muerte, sino gloriosa palingenesis, en que el espíritu de una nueva literatura, despojándose de la antigua cáscara, emigró a otra para fecundarla y abrirla a todos los vientos y a todas las luces del mundo que las empresas gloriosas de España hacían cada vez más vasto»⁹².

FITXA TÈCNICA

Títol: «La Ciutat».

Subtítol: No en posseeix cap.

Temps de publicació: Any I, núm. 1, dimarts primer de març de 1932 - Any III, número 564, dimecres 31 de gener de 1934.

Redacció i administració: Fins al 31.III.1933 al carrer Dr. Puig, 34, i a partir de l'1.IV.1933, i fins al final, a la Rambla de la República, 89.

Impremta: Només en parla el número primer, que la situa al carrer Dr. Puig, 34, lloc de la Tipografia Ribera.

Format: 490 x 340 mm. 4 pp. Compaginació molt clàssica, a cinc columnes. A la primera pàgina dues columnes es reserven per l'editorial i dues més per l'article de fons. Al costat de la capçalera, si no hi ha publicitat, hi aneixen una manxeta amb frases de Sardà i Salvany, Sant Gregori el Gran, Elisabeth Leseur, Cervantes, Chesterton, Torras i Bages, Goethe, Balmes, Creòbul, Sant

Francesc de Sales i, cal esgarrifar-se, Voltaire, encara que surt per dir: «No voldria per res del món renyir-me amb un príncep ateu que tingué interès en manar que m'aixafessin dintre un morter, perquè estic segur que hi seria aixafat»⁹¹.

Preu: A Sabadell 2 pessetes al mes, a fora 8 pessetes el trimestre i 10 cèntims el número solt. El 6.IX.1933 la subscripció forana passa a 9 pessetes.

Col·laboradors: Joan Arús, E. Busquets Moles, A. Campmajó, Josep Cardona, Manuel Carrasco Formiguera, Lluís Carreras, Miquel Carreras, Ramon Casajuana, J. Casanovas, Josep M.ª Costa Ruiz, B. Cruells Folguera, M. Fonolleda Solà, Eulàlia Garriga, Camil Geis, Amat Gosalves, Lluís Jordà, A. Martí Basté, Lluís Mas, Ernest Mateu, Joan Montllor Pujat, Salvador Noguera, Rafael Puigmartí, Josep Rosell, Feliu Renau, Ferran Sotorra i J. Vidal Viñas.

92. Fuerza Nueva, 6.IX.1975. De Manuel de Montoliu a Juan Arús.

93. La Ciutat, 1.VII.1932.

El primer diari de les esquerres

És obvi insistir en l'argument concret que presenta les esquerres fragmentades i més belligerants, entre partits relativament afins, que entre llurs enemics més declarats. Per això les esquerres locals no aconseguiren mai tenir un òrgan d'expressió diari propi i havien de demanar, per favor, als diaris de dreta que els anotessin les gasetilles menys conflictives —anuncis de festes i conferències i canvis de juntes, etc.— perquè d'altra manera no tenien un mitjà d'informació adequat.

Ara podrem mostrar una excepció a aquesta regla, perquè, a principis de l'any 1932, sota l'«escalf de saturació republicana», si seguim les exèquies a aquest diari publicades per la mateixa redacció el 31 de març de 1934, pogué aparèixer a la llum pública un diari d'esquerres: **El Poble** que era l'antagonista de **La Ciutat**.

Segons la «**Declaració inicial**», anexa al primer número, **El Poble** «pretén ésser un diari fortament liberal en les seves apreciacions i ample abastador de tota llei d'ideologies a les quals es sotmet des d'ara en el que tinguin de generositat, de llibertat i de progrés [...]. **El Poble és republicà i esquerre** [...]. **El Poble, així mateix, vol que els seus més remarcables serveis sien esmerçats per Catalunya**». El Poble va ser, tanmateix, un bon diari i molt sabadellenc. La primera etapa, com hem dit, va pertànyer a les esquerres; la segona, exclusivament a l'Esquerra Republicana de Catalunya, i la

94. Publicat a **Avui**, 20.III.1977, molt censurat.

tercera i darrera, molt curta, va ser una crisi suportada estoïcament, altra vegada, per les primeres institucions.

Parlarem de la primera etapa. La del **Front Únic Femení Esquerrista** (amb Anna Murià, la futura muller d'Agustí Bartra), la de **L'Emancipació** (amb Arcadi Badia), la de la **Lliga Laica Femenina** (amb Fidela Renom), la del «**Círcol**» **Republicà Federal**, la del **Casal Català d'Esquerra**, la de l'**Extrema Esquerra Federal** (a nivell nacional amb Ramon Franco Bahamonde, que, més endavant, al servei de la insurrecció capitanejada pel seu germà, va desaparèixer en vol), la del **Partit Catalanista Radical**, i en menor part de la **Federació Local de Sindicats**, encara que molts dels dirigents i de la base pertanyien a alguns dels grups polítics esmentats i, per tant, ja tenien accés a la part de divulgació que els pogués interessar, fet, però, que va contribuir, com veurem, a la desaparició d'**El Poble**. Taxativament estaven exclosos d'**El Poble**, com a «abastador de tota llei d'ideologies», el **Partit Comunista**, el **Bloc Obrer i Camperol** i la **CNT**⁹⁵.

Els eters bocs expiatoris d'El Poble

Eren, naturalment, la Dictadura, l'Església, Sallarès i Pla i la CNT-FAI. Contra l'Església i els seus seguidors podem mostrar unes quantes manxetes espigolades a diversos números d'**El Poble**:

«L'època dels preceptistes —diuen el 7 d'abril de 1932—, segons els quals per a ells només existia una premsa bona —la Bona Premsa— ja ha passat a la Història».

«Les lleis contra qualsevol religió són absurdes —es publica el 16 d'abril de 1932—; les religions són casos de consciència que no es regulen per decrets. Per això la República espanyola no té religió oficial. Vet aquí una cosa que els catòlics fan esforços per voler demostrar que no l'entenen».

«¿Qui mana a l'Escola Industrial —anoten el 10 de desembre de 1932, alludint a concomitàncies massa conflictives entre el director Agustí Salvat Brujas i mossèn Domènec Pagès, rector de Sant Fèlix—: l'alcalde o mossèn Pagès?»⁹⁶.

Sallarès i Pla era el centre dels atacs de Salvador Sarrà Serravinyals, el qual durant la guerra va ser el conseller de Cultura de l'Ajuntament; Sarrà, va divulgar a les pàgines d'**El Poble** dues de les «grans equivocacions»

95. **El Poble**, 1.IV.1932.

96. Aquests fets formen part de la defensa del clergat i de les seves ganes de continuar impartint l'ensenyament, cosa que el govern de la República intentava que es donés per estudiosos amb títol oficial. Aquestes tensions duraran temps i els alumnes de l'Escola Industrial promouran una vaga per negar-se a fer les «vacances de Nadal», vacances que deixaven els dies lectius dels mesos de desembre i de gener molt reduïts. Fou una vaga ràpida, però no va evitar-se que algun professor «ultreya» rebés algun cop.

cions» d'aquest estadista: haver anul·lat l'Escola Industrial oberta per l'Ajuntament de la primera República i «la seva fe en un proteccionisme que permeté enriquir-se per la gràcia de Déu»⁹⁷. «Un dia —escriu Sarrà a *El Poble* del 22 de juliol de 1932— ell i els seus els convenia un aranzel; l'obtenien. Si com a conseqüència hi havia més pa pels obrers, n'hi havia».

Quant a la CNT-FAI, sigui que els homes del Casal Català d'Esquerra es trobaven en serioses conversacions amb Josep Moix, va costar molta feina que *El Poble* prengué posició davant dels greus aldarulls provocats pel famós Ple Regional de la CNT que, l'abril del 1932, va celebrar-se al Teatre Cervantes quan la FAI s'apoderà de la CNT i quan els trentistes de Sabadell —que eren quaranta-quatre— es retiraren d'aquest ple alegant que els vots que presentaven els faistes eren irreals. En aquesta ocasió *El Poble* només en va parlar a base de prosa quasi literària cuinada per J. H. Costajussà que veia molt difícil «reportar amb exactitud la transcendència doctrinària» i, sobretot, que no podria «reflectir el caràcter positiu de la reunió»⁹⁸. Després, amb el perill de l'esclat revolucionari previst pel diumenge dia 29 de maig de 1932, l'exemplar d'*El Poble* que surt aquell mateix matí posa un vel de moderació insuperable, mentre la Guàrdia Civil patuïllava per tota la ciutat i a la resta d'Espanya queien ferits i morts alguns obrers. «Un poble no pot resistir gaires revolucions —escriu Josep Verdguer el mateix dia—. Amb la transformació operada des del 14 d'abril ençà, el qual va destruir tota la mecànica de privilegis, és sinó suficient, almenys de prou importància per a donar al legítim llavorament de les idees, les quals han d'afermar l'evolució de la República mateixa. I avui nó hi ha altre canvi revolucionari que l'expansió ideològica. En aquest camí s'hi obren totes les formes de cultura i el guariment de l'analfabetisme, el qual ha donat els seus millors elements a l'extremisme més irreflexiu que opera en aquests darrers temps»⁹⁹. Aquest article de Verdguer acaba divulgant el concepte de Marx: «les revolucions no les fan els homes, sinó els elements. I aquests elements a què alludia Marx —afegeix—, no són pas els artefactes explosius». «Al vespre —insisteixen els d'*El Poble* referint-se a aquest diumenge tràgic, en el periòdic publicat el dia 31—. molta gent que retornava dels afores, portava gruixuts rams de ginesta, que es balancejava als seus braços dolçament».

També *El Poble* va donar molt relleu a l'atemptat contra Josep Moix i publicaren diverses notes sobre el particular. Sobretot contestaren un article difamant que va publicar a *Solidaridad Obrera* l'autor físic de l'atemptat, Manuel Molina, àlies València. Va ser el 18 d'octubre de 1932 quan hi van inserir un escrit de desgreuge signat per vuit societats obreres de Carcaixent: «Como Moix, antes de marcharse a América, estuvo veinte meses entre nosotros por imperativos de su conciencia, para poner en práctica las ideas sublimes del «no matarás» que es por lo mismo que fue a América, según nos consta, y no para recrear su ociosidad, como afirma el tal Molina, nos interesa manifestar que su conducta y actuación en el Centro de So-

97. *El Poble*, 27.V.1932.

98. *Ibid.*, 24.IV.1932.

99. *Ibid.*, 29.V.1932. «És per avui».

ciudades Obreras, de Carcagente, activa e intachable, sólo elogios merece de los militantes de este Centro que con él tuvieron relaciones».

Què defensava El Poble?

Veiem que amb molta energia **El Poble** va defensar l'Estatut d'Autonomia i la reivindicació dels condemnats per la mort del filador Theodore Jenny.

Durant la discussió de l'Estatut a les Corts de la República, el general Sanjurjo es va aixecar, per fer-lo inviable, contra la República. Va perdre i el govern va ser benigne. Amb motiu d'aquest perdó **El Poble** exulta menyspreu pels insurrectes. L'11 d'agost de 1932, en una manxeta exclama: «**No havent convertit ahir Madrid en una tomba monàrquica, com calia, ens cal recordar al govern Bata**». Aquest estat d'exaltació republicana va fomentar que **El Poble** dirigís també el seu atac contra les dretes catalanes. En l'exemplar del dia 12 s'hi escriu: **La Veu de Catalunya estableix paral·lels entre la insurrecció de Jaca i la militarada madrilenya. Tanmateix hi ha opinions miserables. La de La Veu deshonra Catalunya**». També **El Poble**, el dia 23 d'agost, va lamentar-se dels «**cops que la justícia fa l'efecte que és poc dura**». **El Poble** esmenta la vigilància policiaca a uns trenta monàrquics, els escorcolls domiciliaris realitzats a casa dels més significats, com Relat, Mutlló, Sampere i Cinteta Duran, perquè se sospitava que el general Barrera, l'ànima de la insurrecció a Catalunya, estava amagat a Sabadell; se cercaven també aviadors i avions compromesos amb la insurrecció, un dels quals és trobat «**prop de Sabadell**»¹⁰⁰. S'intervingueren retrats dels Borbons i armes del Sometent, que foren confiscades. Per posar punt final copiem una manxeta del 20 d'octubre de 1932: «**Als que parlen d'intransigència se'ls pot recordar el que fou la Inquisició a Espanya**». Més endavant concretaren les víctimes de la Inquisició, que foren més de 300.000 des de l'any 1481 fins al 1808, la majoria castigats per Torquemada, amb 10.220 persones cremades vives, 6.840 cremades en estàtua i 97.571 persones empresonades¹⁰¹.

Aquesta insurrecció va fer comprendre als homes de la República, principalment als socialistes, que no calia lluitar més contra l'Estatut de Catalunya, així que, si bé bastant retallat, va ser aprovat cuita-corrents. **El Poble** del 10 de setembre de 1932, amb grans titulars exclama: «**Catalunya ja té el seu Estatut. Als separatistes no els ha d'interessar l'Estatut concedit ni l'Estatut presentat. Poden recloure's, plens de coratge, en la torre de vori de la seva dèria ineficac**». I a la «Nota del dia», s'escriu: «**El poble català, la gran massa ciutadana, ha assolit un triomf amb l'aprovació de**

100. Ibid. 26.VIII.1932 i altres.

101. Ibid. 10.VIII.1933.

l'Estatut. Si Catalunya té l'autonomia, és gràcies al seu esforç, a la seva tenacitat, a la seva visió del problema, que ha calgut resoldre'l no amb la fúria d'una revolució cruent, sinó amb la col·laboració de tots els homes que varen creure que en aquella hora suprema del 14 d'abril quelcom s'ajecava de més nou i de més confortable per damunt de la península.

Per rehabilitar els falsos assassins de Jenny es publicaren diversos articles, durant el curs de la tardor del 1932, defensant-los.

Darrera etapa del terrisser Marian Burguès

Entre les pàgines d'**El Poble** Marian Burguès va acabar la seva vida. Va ser una etapa periodística que ens va continuar presentant, des d'una utòpica residència als núvols de l'idealisme, un Marian Burguès que preconitza la desaparició absoluta de la policia, perquè la presència d'aquesta fereix el dret i com diu Burguès **«un ciutadà ha de preocupar-se de les conquestes del dret humà i no ferir el dret d'un altre»**. També Burguès escriu a **El Poble**: **«Considero que la llibertat meva és la dels altres** ¹⁰². **«Vós somnieu —li va replicar Andrade en el mateix periòdic— en una Arcàdia feliç. Heu viscut les èpoques que a Sabadell ningú no tancava les portes de casa seva i els ciutadans s'adormien tranquil·lament»** ¹⁰³.

Marian Burguès tenia interès en publicar una segona edició del **Sabadell del meu record**, obra que durant temps va fer cruixir les premses atades pels Escolapis i la burgesia, principalment per Costa i Déu el «seràfic» periodista dels afers del bisbat de Barcelona i de certs afers gens bisbals» ¹⁰⁴. Insistint en les seves memòries Burguès explica com va ser expulsat el 4 d'octubre de 1932, dels locals del Centre Català de Sabadell pel president de l'entitat Pau Colomer, àlies Codina. En defensa de la seva catalanitat, Burguès declarava que va introduir el mot **faianç**, procedent del francès **fayance**, que va obrir els llibres comptables legals en català, cosa que no feien **«molts socis del Centre Català»** i que la seva ceràmica **«tingué ressonància fins al Congrés, on Romero Robledo féu una interpellació al govern per la propaganda separatista que per tal mitjà jo feia»**. Al cap de pocs dies de publicat aquest article, exactament el 20 de novembre Burguès va morir.

102. Ibid. 28.VIII.1932.

103. Ibid. 31.VIII.1932.

104. Ibid. 4.X.1932. Quant als afers «gens bisbals», Burguès refereix que Costa i Déu va ser administrador de Raquel Meller i director d'Eldorado, teatre procaç de Barcelona.

Canvi de propietaris

Les esquerres sabadellenques van quedar absorbides per la força que tenia, a primers del 1932, l'Esquerra Republicana de Catalunya, a la qual li interessava controlar absolutament tot l'entrellat polític sabadellenc. Per altra part aquesta problemàtica si bé prenia impuls i força, no laborava amb profunditat sinó en sentit superficial i **El Poble**, creat en un moment d'eufòria republicana i d'unitat d'acció de tots els republicans, es consumia, segons podia detectar l'observador més superficial, a simple vista. Així, entre aquesta paradoxa, l'Esquerra Republicana de Catalunya es va veure obligada a fer-se càrrec **d'una manera abnegada** ¹⁰⁵ de les pèrdues que sofria **El Poble**, ja que, principalment el «*Círcol*» Republicà Federal s'havia inhibit de col·laborar en les despeses que ocasionés l'esmentat diari.

Davant d'aquesta defecció el Casal Català d'Esquerra, l'organisme local representatiu de l'Esquerra Republicana, va encetar converses amb els dirigents de l'Esquerra Republicana de Terrassa, per tal de fer, ambdues delegacions, un òrgan conjunt que controlaria tot el Vallès occidental. Fins i tot es va trobar un títol escaient: **El Poble-Acció**, fusionant d'aquesta forma el nom del periòdic sabadellenc amb el del terrassenc. Es donava per fet que el nou periòdic s'editaria a Terrassa i se suposava que seria dirigit pel mateix director d'**Acció**, que era Andreu Costa ¹⁰⁶.

Però a darrera hora cada ciutat va acordar no fer el diari unificat sinó que cada una faria el seu. Així el dia 4 de gener de 1933 **El Poble** va passar a ser controlat i finançat exclusivament per l'Esquerra Republicana de Catalunya, i a partir del dia 10, ja va anexas, a l'esquerra de la capçalera, el símbol del partit. L'exemplar del dia 4 de gener de 1933 porta la següent declaració:

«La política nacional catalana, exigeix cada dia més, posicions clares i ben definides. Heus ací perquè **El Poble**, que fins ara havia actuat com a diari republicà d'esquerra, però sense cap programa concret, avui adopta el d'Esquerra Republicana de Catalunya. Junt amb l'Acció de Terrassa seran el portaveu del partit del Vallès Occidental».

Segueix el ritme traçat

El Poble, ara en exclusiva de l'Esquerra Republicana de Catalunya, va continuar, més o menys el mateix programa i el mateix consens polític anterior. Per sintetitzar i donar a conèixer el que pensava **El Poble**, anotarem

105. Ibid. 31.III.1934. Davantera. Comiat.

106. Així ho informa el **Diari de Sabadell** del 4.I.1933.

els titulars de l'exemplar corresponent al 21 de novembre de 1933 que celebrava les eleccions darreres: **«Hurra, ciutadans, per la nostra victòria!!!**

»Contra la FAI, la supèrbia d'Acció Catòlica i Lluhins, i la Lliga.

»Contra les coaccions fetes pels lliguers catòlics (?) i clericalia. Coaccions que han recordat les èpoques de Bustillo i Sallarès.

»Contra la compra de vots, votació d'absents i morts que des d'Acció Cívica, Acadèmia i Lliga, tenien organitzat.

»Contra les amenaces de totes classes fetes en nom de Déu i del dimoni, Esquerra Republicana, en coalició amb el Partit Federal i Unió Socialista, en massa compacta hi oposa el seu front obtenint una esclatant victòria».

Amb textos de Lluís Companys **El Poble** va divulgar, en manxetes, dues frases profètiques. Una del 3 de gener de 1934 —alludint a l'afusellament del president de la Generalitat als glacis de Montjuïc i l'altre, de l'endemà, referint-se als propers fets d'octubre.

Diu la primera:

«Sigui el que sigui el que l'avenir em reservi, estic disposat a sacrificar la meua vida per Catalunya, per la República i per la Llibertat».

La segona fixa:

«Si la República trontolla ací, entre nosaltres, tindrà el suport en la nostra República Catalana!».

El Poble continua la cacera de bruixes de la CNT-FAI. Per llur difamació recorre a qualsevol rumor, fins i tot, els fa agents provocadors a sou dels estaments eclesiàstics. El 15 de juliol de 1933 escriu a l'editorial «Sang pels carrers»: **«Palaus, convents, monestirs i sagristies són cataus on es preparen, amb tota fredor, les vagues i els assassinats. No és cap secret per ningú que la clerigalla hi aboca l'argent a carretades. Els sindicats faistes, dissortadament, no són altra cosa que receptors que recullen les ordres donades i curen de complir-les i de ferles complir».**

En l'editorial titulat «La FAI invertebrada», publicat el 22 de juliol de 1933, diu:

«Assistiu als mitings faistes i podreu escoltar com posen el crit enlaire [una manera d'ateu vergonyant de dir posar el crit al cel] contra la República, que motegen de feixista, perquè persegueixen els homes que tenen pistoles, municions i explosius de tota mena. [...] Els discursos faistes són sempre un atac als homes de l'Esquerra de Catalunya; no parlen mai dels altres, com, per exemple: la Lliga, els carlins, els feixistes, etc. Només de l'Esquerra».

Un altre editorial, «Cal acabar amb els terroristes», del 25 de juliol de 1933, escriu:

«El cos social de la nostra terra està tràgicament corromput per la malura sense ideologia de la FAI, està minat per les seves actuacions terroristes i intoxicat pels seus pseudo-ideals de «comunismo libertario». Davant d'aquest cos que ens ha llegat la incultura del poble sotmès a la monarquia més inconscient que registra la història, cal, com hem dit ja alguna vegada, actuacions quirúrgiques enèrgiques».

El Poble torna a ser de totes les esquerres

L'aparició del setmanari sindicalista **Vertical**, més contundent i més demagògic que **El Poble**, els articles xarons de Joan de la Son i de Pep de la Rosa, les caricatures irreverents de Gustau Vila, la contundència sindical **versus marxisme** dels directors d'aquest setmanari —Josep Rosas, Miquel Bertran, Gonçal Soler—, la propaganda massiva dels verticalistes que el venien i el regalaven a la sortida de les fàbriques i a la Rambla, havien de minvar l'interès que pogués tenir **El Poble**, laborat, segons els sindicalistes, per «**republicans petit-burgesos**» o «**republicans de secà**». Aquest declivi va motivar que el Casal Català d'Esquerra es cansés de pagar els dèficits del diari i va tornar a demanar al «Círcul» Republicà Federal que **El Poble** el fessin tots junts. I així va ser. A la «davantera» del primer de març de 1934 escrigueren: que **El Poble «passa a ésser l'herald periodístic dels sectors polítics d'esquerra integrats pels partits d'Esquerra Republicana, Partit Republicà Democràtic Federal i Acció Catalana Republicana. [...] Aquesta visió clara dels nostres partits —continuen— ha enervat les dretes que no saben avenir-s'hi. I no saben avenir-s'hi perquè, per una experiència secular, elles ja hi comptaven, puix que saben que davant d'un front únic d'esquerres en el nostre poble no hi tenen res a fer».**

Però aquest remei tan heroïc i tan clar, que no era sinó un reflex de l'auge real que anava prenent d'Esquerra, amb augment de vots als comicis, no va servir de res perquè els adherents votaven les esquerres però no volien desprendre els deu cèntims que valia cada número d'**El Poble**, que va acabar els seus dies tot seguit, el 31 de març de 1934. Aquest dia a la «davantera» de comiat es diu: «**I la realitat que afecta a aquest full és molt lamentable. Això sí, lamentable tant com volgueu, però veritable davant de tot, i és que la nostra ciutat on uns partits polítics republicans d'esquerra avalats per 10.660 vots en les darreres eleccions no tenen el suficient percentatge —un deu per cent solament— per evitar que els únics òrgans d'expressió periodística que tingui la ciutat siguin dels sectors dretans**». Els redactors es queixen que són gent molt pobre. «**Tan pobres —diuen— que ni tan sols trobem una minsa quantitat de ciutadans que amb la irrisòria aportació de l'import d'una subscripció permetin la publicació d'un diari d'esquerra**».

El Poble, com hem dit, era un periòdic de les esquerres sabadellenques que es trobaven a la dreta dels partits de classe. En conjunt feien El Poble les delegacions sabadellenques de l'Esquerra Republicana de Catalunya —la del Casal Català d'Esquerra i la del «Círcul» Republicà Federal— i, oficialment, la d'Acció Catalana Republicana.

El Casal Català políticament era dirigit per Josep Esteve Aguiló, ajudat per un sector culturalista molt important, amb Salvador Sarrà Serravinyals. Si bé el Casal era l'agrupació política amb més addictes i amb ple creixement, es trobava mancada d'homes importants. Quan el Casal, en una segona etapa, va dominar quasi en absolut El Poble Domènec Farré, ajudat per Franc Marcet, pel grup polític presidit per Sebastià Arderius i Colomer, i Joan Ribera i Llobet i pel de les comunicacions socials amb Josep Pellissa i Barbarà.

El «Círcul» Republicà Federal, era, per antonomàsia, la «catedral dels republicans». Va fundar-se el 1869 i tenia l'estatge social en un local propi —que ara els supervivents esperen l'autèntica Amnistia per reintegrar-s'hi— que el 1888 va inaugurar Francesc Pi i Margall. El «Círcul», des de la seva fundació, va considerar un deure encoratjar i protegir qualsevol fracció política, social o religiosa d'avantguarda, però en aquests temps d'El Poble, els homes del C.R.F., que s'han assegut a les poltrones de la Corporació municipal, comencen a divergir dels homes del carrer de l'Estrella —sindicalistes versus maxisme— que són els que aleshores portaven tot el pes revolucionari de Sabadell, el que costarà al C.R.F. quedar al marge del moviment obrer. Quant a El Poble, els del «Círcul» en dirigiran la primera i la darrera etapa. L'home que hi va esmerçar més afanys va ser el ponderat Joan Puig i Pujol —un historiador de darrera hora sobre la nostra premsa local— que era ajudat per M. Benito, de la Juventut Federalista.

Quant a l'Acció Catalana Republicana, d'acord amb alguns supervivents, sembla que es dona per descomptat que no tenien en El Poble cap home de pes. Ja sabem que el partit d'Acció Catalana Republicana era un agrupament polític molt moderat que pogué sobreviure a l'esclat del 19 de juliol de 1936 gràcies a la militància a les seves línies de la flor i nata de la intel·lectualitat, que operava a diversos llocs-clau de la Generalitat de Catalunya. Així l'Acció Catalana local sempre pogué tenir homes a l'Ajuntament, encara que el seu estatge social es trobava absolutament buit de socis, als quals se'ls cridava des de les columnes del Full Oficial per tal que, almenys, hi fessin acte de presència ¹⁰⁷.

¹⁰⁷. Full Oficial, 18.VIII.1936.

FITXA TÈCNICA

Títol: «El Poble».

Subtítol: No en té.

Portaveu: Des de l'inici del Círcol Republicà Federal, Casal Català d'Esquerra, Extrema Esquerra Federal i Partit Catalanista Radical. Del 4 de gener de 1933, fent-li costat **L'Acció**, de Terrassa, serà l'òrgan de l'Esquerra Republicana de Catalunya al Vallès Occidental, i tot seguit, a partir del dia 10, anexarà a la capçalera el símbol del partit. El 28 de febrer del 1934 va acordar-se que tornaria a ser el periòdic de les esquerres: Casal Català, «Círcol» Republicà Federal i Acció Catalana Republicana.

Temps de publicació: Any I, número 1, divendres primer d'abril de 1932 - Any III, número 593, dissabte 31 de març de 1934.

Redacció i administració: carrer de Sant Pere, 31 i del 4 de gener de 1933 fins al final a la Via Massagué, 55-57, al local del Casal Català d'esquerra.

Impremta: Indústries Gràfiques, a la Rambla de la República, 65, fins al 3 de gener de 1933. D'aleshores fins al final s'imprimirà a la Cooperativa Obrera d'Arts Gràfiques, Raval de Dins, 7, que

el 3 d'abril de 1934, quan **El Poble** deixa d'existir es trasllada a Angel Guimerà, 17.

Format: 490 x 340 mm., pp. 4.

Preu: Deu cèntims exemplar.

Seccions: La política, Del municipi, Carnet d'un Caliban, Notes i comentaris, Davantera...

Col·laboradors: Josep Andrade, Amadeu Aragay i Daví, Frederic Arcet, Domènec Armengol, Eusebi Artigas, Dolors Bargalló, August Bernaldo Biel (que podria ser Salvador Sarrà i Serravinyals), Norbert Bohigas, Marian Burguès i Serra, L. Camps, J. Costa, Maria Costa, J. H. Costajussà, Pere Comellas, Lluís Creus i March, Joan Ferrer, J. Figueres i Salelles, Josep Maria Foncilles, Galdric, Albert Llari, Lola de Can Palet, Llibert Llor, Pere Manyalich, O. Manyer, Joan Martí, Pere Massó, Jordi Moragues, Jaume Ninet Vallhonrat, Opifex, Joan Pascual, Joaquina Perich, A. Pífanas, Valentí Puigdomènech, Armand Revolta, Rofford, J. Roca, Rotllaner, Pere Sabater, Joan Sallarès i Castells, Serafi Singla, Josep Soler, Rafael Soler, Josep Maria de Sucre, Josep Torrella i Pineda, Josep Ma. Trabal, C. Ubach, Joan Vendrell, Josep Verdaguer, Fermí Vergés, Samuel Vila, Eduard Vinyals...